

קרן

הרב בן ציון רימון

- א. הקדמה
- ב. כוונתו להזיק
- ג. משונה
- ד. ישוב אפשרי על-פי מחלוקת האמוראים
- ה. בירור נוסף בשיטת רב פפא
- ו. שיטת רב הונא בריה דרב יהושע
- ז. סיכום

א. הקדמה

אחד מאבות הנויקין הוא קרן. לפי רב, הוא כלול באב נויקין "שור", הכולל קרן, שן ורגל, ולפי שמואל, אמנם הוא לא נמנה למסקנה בפירוש במשנה, משום דאינו מועד מתחילתו, אך על כל פנים הוא אב נזק, ואף יש לו מסי דינים יחודיים¹. מהו בעצם אב נויקין קרן, מה הם מאפייניו המיוחדים? סוגיא זו היא סוגיא רחבה מאוד, וכשמתבוננים בסוגיות אפשר לזהות מעין מתח בין שני מאפיינים עיקריים של קרן. במאמר כאן אין הקפה של הנושא אלא הצעת דרך וכיוון בביאור הענין לאור שיטת תוסי' ונסה לעמוד על דרכם בישוב מתח זה.

ב. כוונתו להזיק

ממספר סוגיות נראה שהמאפיין העיקרי של קרן הוא כוונה להזיק, דהיינו, בפשטות, להבדיל משן, שנעשית להנאת הבהמה ורגל הנעשית דרך הילוכה, הרי השור הנוגח נוגח מתוך כוונה לפגוע בדבר האחר ולהזיקו. רק כשתקיים הגדרה זו, יהיה הדבר שייך לאב נזק קרן ולדיניו המיוחדים. הסוגיא הראשונה היא "ותולדותיהן כיוצא בהן" (ב:ג:) במהלך בירור דברי רב פפא, יש מהן (מהתולדות) כיוצא בהן (באבות) ויש מהן לאו כיוצא בהן, עוברת הגמי' על כל האבות ותולדותיהן ומנסה לבדוק האם לאו כיוצא בהן, ובכלל זה

¹ מחד בנגיחה הראשונה השור משלם חצי נזק ורק אחרי שלוש נגיחות משלם נזק שלם, מאידך אדם חייב לשלם גם כששורו נגח ברשות הרבים לעומת שן ורגל שחייב רק ברשות הניזק.

אומרת הגמ' על תולדות הקרן, שא"א לומר שהן לאו כיוצא באב, שהרי כמו האב קרן כוונתו להזיק וממונדך ושמירתן עליך כך גם תולדות הקרן (נגיפה, נשיכה, רביצה, בעיטה) כוונתן להזיק ממונדך ושמירתן עליך. מסיקה הסוגיא שבאמת תולדות הקרן כקרן. נראה כאן שיסוד החיוב בקרן הוא הכוונה להזיק. סוגיא נוספת היא בהבנת 'שור' במשנה, הגמ' מביאה ה"א בדעת שמואל שהשור המופיע במשנה הוא קרן, ומנסה הגמ' לבאר לפ"ז מה זה "לא הרי השור כהרי המבעה", הגמרא מסיקה "לא ראי הקרן שכוונתה להזיק כראי השן שאין כוונתה להזיק וכו'", היינו אם התורה היתה כותבת רק קרן, הייתי לומד שדווקא קרן חייבה דכוונתה להזיק ולא יכולתי ללמוד ששן תהיה חייבת, שהרי שן אין כוונתה להזיק. ושוב עולה לכאורה שהמאפיין המחייב בקרן הוא כוונה להזיק.

ג. משונה

מצד שני, מצאנו מס' מקורות שהמאפיין העולה מהם הוא אחר. במשנה (יט:) נאמר "בהמה שאכלה כלים משלם חצי נזק" ורש"י (שם) מנמק "דמשונה". כיוון זה מפורש עוד יותר בדבריו על הסוגיא (כ. ד"ה אכולהו) "...ואפילו אכסות וכלים דשינוי הוא ותולדה דקרן". נראה מכאן שהמאפיין של קרן זה העובדה שהבהמה עשתה מעשה משונה שאינו דרכה, וממילא כל מעשה משונה יהיה תולדה דקרן הגם שמדובר לכאורה באכילה ולא בכוונה להזיק. הדברים עולים גם מסוגיא נוספת (טו:), בה רוצה הגמ' לומר שלמ"ד שתשלומי חצי נזק של קרן זה קנס, וממילא לא נגבה בבבל שאין דנים שם דיני קנסות, א"כ גם כלב שאכל כבשים וחתולה שאכלה תרנגול משונה הוא, ולא נגבה אותם בבבל. פירש רש"י (שם) "דאין דרכן בכך והוי תולדה דקרן לשלם ח"נ". הדברים מתחדדים בדיוק לשונו של רש"י "שאין דרכן להרוג", דהיינו הבשר הוא אותו בשר והכלב אוהב לאכול כבשים, אך מחמת שהמעשה הוא משונה ה"ז תולדה דקרן. זאת אומרת, למרות שנהנה וכוונתו לכאורה להנאה ולא להזיק, משונה הוא ותולדה דקרן.

השלמת הצד הזה היא בכך שמצאנו שכוונה להזיק שאינה משונה, אכן אינה קרן. התוס' (טז., ד"ה והנחש), מבארים את דברי המשנה (טו:) "הזאב והארי וכו' והנחש הרי אלו מועדים", שדווקא לאותם דברים שדרכם בכך מועדים בעלי חיים אלו, ומפרשים שמועדים מטעם שן ולכן חייבים דווקא ברשות הניזק ולא ברשות הרבים. תוספות ממשיכים ומדגישים "ואפי' נחש שאין נהנה מנשיכתו...מ"מ כיוון דאורחיהו בהכי הוי כמו רגל ופטור ברה"ר...אע"פ דמתכוון להזיק"

ד. ישוב אפשרי על-פי מחלוקת האמוראים

היה מקום לומר ששאלה זו תלויה במחלוקת רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע, האם פלגא נזקא קנסא או פלגא נזקא ממונא (טו). רב פפא אומר שתשלומי חצי נזק בשור תם הם חיוב ממון, מפני שסתם שוורים אינם בחזקת שימור. רש"י (שם) מסביר: "רגילין בנגיחה וצריכין שמירה", ובאמת צריך להיות חייב בכל, ומה שמשלם ח"ינ בלבד הוא כי "חס רחמנא עליה". לעומתו, רב הונא בריה דרב יהושע אומר שחצי נזק הוא חיוב קנס, מפני שסתם שוורים בחזקת שימור, ובאמת צריך להיות פטור לגמרי, רק שקנסה אותו תורה על מנת שישמור את שורו. נראה, א"כ שלפי ר"פ שור שנוגח אינו משונה אלא רגיל בכך, ולפי זה לא שייך לומר שהמאפיין של קרן הוא משונה.

הדברים מעוצמים לאור באורם של תוספות (ה: ד"ה "שכן") שקושרים את מחלוקת אמוראים זו למחלוקת בגמרא האם אפשר ללמוד קרן משאר אבות (ה:). בסוגיא שם, נאמר תחילה שקרן לא נלמדת "שאינה מועדת מתחילתה" אך אחר כך נאמר שלפי מ"ד שקרן עדיפא מפני שכוונתו להזיק, אז באמת גם קרן נלמדת מבור וחד מיניהו. מפרשים התוספות שמחלוקת זו מכוונת למחלוקת ר"פ ורב הונא בדרי"י, שלפי רב הונא א"א ללמוד שאין דרכו להזיק בנגיחה לעומת שאר הנזקים, ואילו לר"פ סתם שוורים אינם שמורים וממילא דרכם להזיק ומועדין מתחילתן לכך וניתן ללמדם מאבות נזיקין אחרים.

תוספות ממשיכים בשיטתם זו גם בביאור הסוגיא בתחילת המסכת (ב: ד"ה "אבל"). בסוגיא זו מובאת הו"א שדווקא שור שאוחז קרן תלושה ישלם ח"ינ בתם, אך שור שנוגח בקרנו העצמית, המחוברת לו, כולו מועד מתחילתו וישלם נזק שלם. תמאה על כך התוסי', מהיכן נלמד לחייב, ובארו שלפי רב פפא ניחא, כי זה נלמד משאר אבות, ולפי רב הונא בריה דר"י נצטרך לומר, שאה"נ באמת אין הו"א כזו, ורק התנא הוצרך להשמיע שלא יטעו אנשים ויחשבו שדרכו להזיק ונלמד משאר אבות וחייב נ"ש.

א"כ, עולה שלפי ר"פ לא רק שאינו משונה במובן שצריך להפטר לגמרי, אלא הוא ממש דרכו להזיק באופן שאפשר ללמודו מאחרים ואין בו שום קולא. יתרה מזו, מדברי תוסי' (טו: ד"ה "והשתא") עולה שלמעשה רב פפא יפטור במצב של משונה, מפני שהם כתבו לגבי כלבא שאכל כבשים שלמ"ד ממונא פטור לגמרי, כי מהיכן נלמד לחייבו, שהרי קרן אורחיה ואילו זה מקרה משונה.

לפי כל האמור לעיל, אולי בזה גופא חלוקים האמוראים. לדעת רב הונא בדרי"י המאפיין של קרן הוא משונה ואילו לפי רב פפא קרן אינה משונה (ובמשונה פטור), וצריך לומר שהמאפיין הוא כוונתו להזיק. אם כן, נבאר את כל המקורות שמצאנו 'משונה' כהולכים בשיטת רב הונא בדרי"י ואת המקורות שמצאנו כוונה להזיק כהולכים בשיטת רב פפא.

ה. בירור נוסף בשיטת רב פפא

אולם, הדברים הנ"ל אינם מספקים, שהרי אחד המקורות שהבאנו הוא המשנה (יט:), שבהמה שאכלה כסות וכלים משלם ח"י, ובאר רש"י דמשונה הוא, והרי ודאי שרב פפא יודה לדין המשנה.

צריך לומר שרב פפא יבאר במשנה שבהמה שאכלה כלים, מתוך שמשונה האכילה מתברר שאין כוונתה להנאה אלא כוונתה להזיק. 'המשונה' יהיה סימן לכוונה להזיק שהיא מגדירה מקרה זה כקרן, ולא סיבה להגדרה זו. זאת, בניגוד למקרה של כלב שאכל כבשים, ששם כוונתו לאכול רק המעשה משונה ותולדה דשן ופטור, ואילו כאן המשונה מגלה שלא עסוק באכילה להנאה אלא בהרס ותולדה דקרן וחיוב².

אמנם בשטמ"ק (טו: ד"ה כתוב) תירץ אחרת את הקושיא על רב פפא מהמשנה, "נראה דלמ"ד פ"י ממונא נמי קרן לא הוי אורחיה... אלא דפליגי דלמ"ד קנסא לא הוי בכלל אורחיה אבל למ"ד ממונא הוי אורחיה קצת אבל לא לגמרי האי אורחיה אכסות וכלים ליפטור.... ולדידיה היכא דלאו אורחיה כלל כמו שונרא דאכלי תרנגולי רברבי פטורי"

הדברים צ"ע שהרי אם קרן משונה קצת, כיצד למדנו אותה מבור וחד מיניהו? וכיצד למדנו קרן מחוברת משאר אבות?

קושיא זו מקשה הגליון בשטמ"ק ומתרץ "דהאי דקרי ליה אורחיה לעיל, לאו משום דהוי אורחיה לאכול כלים דלעולם אין דרכו לאכול כלים כמו שאמר הגליון אלא קרי אורחיה משום שמגעת כוונתו להזיק כלים ולאכול אותם ולפיכך חייב חצי נזק אבל כלב שאכל אמרי רברבי פטור לפי שאין מגעת כוונתו להזיק...". עוד שם בשטמ"ק מתלמידי הר"י "אין פירוש שאין אורחיה לעשות אלא הכי פירוש משום דכוונתו להזיק ויצרו תקיף עושה דברי היזק שלא אורחיה."

² סוף כל סוף, כבש זה אוכל ואילו בגד אינו אוכל.

באור הדברים נראה, שברגע שאמרנו שבהמה שאכלה כלים, השינוי מגלה שכוונתה להזיק, מעכשיו כבר לא נחשב משונה אלא נחשב אורחיה, דהרי כוונתה להזיק וכשיצרו תקיף עושה גם מעשי הזק כאלו. לפיכך, א"א ללמוד שן משונה מקרן משונה.

יוצא לפ"ז שרב פפא שאמר אורחיה, אין זה מצד מעשה הנגיחה בעצמו אלא מצד הכוונה להזיק וכשיש כוונה להזיק אז גם מעשים משונים הם צפויים. זאת אומרת, יש לנו 3 אבות בשור, שן רגל וקרן, בשן ורגל מעשה האכילה ומעשה ההליכה הוא צפוי ורגיל, אבל בקרן לא מעשה הנגיחה צפוי אלא המצב הנפשי, הימניע של הנזק הוא צפוי, דהיינו צפוי שלפעמים בהמה נכנסת למצב של השתוללות ותגובה של עצבים ורצון להרוס, וכאשר נכנסה למצב זה כל מעשה צפוי ואורחיה.

לפי מהלך זה, אפשר להסביר שגם רב פפא מודה שקרן זה משונה מצד המעשה המסויים, אך אין זה המאפיין של קרן, אלא מכיוון שמצד המניע הוא אורחיה א"כ גם המעשה הופך להיות אורחיה, ואולי זה גופא הסיבה של 'חס רחמנא', מפני שהמעשה מצד עצמו אינו אורחיה.

ראיה לדברים אפשר להביא מהסוגיא בתחילת המסכת (ב:), בה נראה שלמסקנה גם קרן מחוברת וגם קרן תלושה הן בכלל קרן. על כך יש לשאול, הרי תוספות (ט"ו: הובא לעיל) אמרו שלפי רב פפא משונה פטור, וכי יש לך משונה גדול מזה שהבהמה תאחז את הקרן בפיה? ואפילו לפי הסבר הגליון בשטמ"ק, שר"פ מודה שקרן היא משונה קצת, הרי קרן תלושה זה משונה הרבה, וכי זה פחות מאשר כלב שאכל כבשים!!

אכן, ע"פ הסבר השטמ"ק, וכהסברנו, באמת מצד המעשה הפרטי משונה מאוד שתאחז קרן בפיה, אך מכיוון שאורחיה וצפוי שיצרה יהיה תקיף, במצב זה, א"א לצפות שום דבר וממילא צריך לצפות להכול. זאת, לעומת כלב שאכל כבשים, שאין זה מכח שיצרו תקפו, וממילא לא ניתן לצפות אכילה כזו.

לאור זה, נוכל גם לישב את דברי התוס' (ט"ז: הובא לעיל) שנחש, שאורחיה להכיש, אפילו שכוונתו להזיק הוא רגל, והרי לרב פפא קשה הרי כל קרן זה אורחיה ובכל אופן אינו רגל! כעת, נאמר שבקרן המעשה כשלעצמו אינו טבעי לגמרי לבהמה, ורק מחמת המצב של 'יצרו תקיף' נהיה אורחיה, ולעומת נחש שגם מעשה ההכשה הוא חלק מטבעו הרגיל ולא רק מצד היותו במצב של 'כוונה להזיק', ולכן הכשת נחש הוא רגל גם לרב פפא אע"פ שכוונתו להזיק.

1. שיטת רב הונא בריה דרב יהושע

כאמור לעיל, בדעת רב הונא בדרי"י רצינו לומר שהמאפיין זה משונה ולא כוונה להזיק, וכמו שמצאנו שמחייב בכלב שאכל כבשים מכת קרן, למרות שמשונה ולא מעיד על כוונה להזיק. כיצד נסביר לפי שיטתו את הסוגיות שמלמדות שהגדרת קרן תלויה בכוונתו להזיק?

אמנם, הסוגיא בתחילת המסכת (ב:) היא אליבא דרב פפא, אך בתוסי' (ד"ה "אבל" הנ"ל) נראה שרוצים לישב את הגמ' בין לרב פפא בין לרב הונא בדרי"י ונדחק להסביר לשניהם, מה הו"א שמחוברת חייב, ומשמע שלמדו כל הסוגיא גם לרי"ה בדרי"י?

אולי אפשר לומר שגם ר"ה בדרי"י מודה שנגיחה זה כוונתו להזיק, ומחלוקתו עם רב פפא היא רק האם 'מניע' כזה והמצאות בהמה בשליטת היצר הוא מצב טבעי או לא טבעי. לפי רי"פ שוורים לאו בחזקת שימור הם ואורחיה ולפי ר"ה ברד"י סתם שוורים בחזקת שימור קיימי ולא אורחיה. אי"כ, לפי רב הונא בריה דרב יהושע עצם העובדה שכוונתו להזיק היא בעצמה הופכת את זה למשונה, מלבד נחש ששם מניע שכוונתו להזיק הוא אורחיה. ממילא, אם מצינו שחייב בקרן למרות שהמעשה והמניע אינם אורחיה, יש מקור ללמוד שן משונה לחיוב, ששם רק מצד המעשה אינו אורחיה ומשונה.

אכן, עדיין צ"ע איך לומדים משונה שאין כוונתו מכוונתו, הרי בגמ' (ג:) נראה שכוונתו להזיק היא סיבת חומר שבגינה אין ללמוד שן מקרן. ניתן ליישב בדוחק שהחומר שם מצד 'המשונה' שיש צד לחייב בו יותר מאורחיה וכמו שרואים קרן חייב ברה"ר לעומת שן ורגל. אחרי שלמדנו שגם שן חייב התברר שכוונה להזיק אינו סיבת חומרא וממילא אפשר ללמוד שן משונה כתולדה דקרן.

2. סיכום

ניסינו להציע, בדעת תוסי', שכו"ע מודים שבקרן המעשה משונה והמניע הוא כוונתו להזיק ובחלק מהמקרים המשונה הוא המגלה שכוונתו להזיק, ובזה מיושבים המקורות הסותרים. מחלוקת רי"פ ורב הונא בדרי"י היא האם המניע של כוונה להזיק הוא אורחיה ומחמתו גם המעשים המשונים יחשבו אורחיה (דעת רי"פ) או שאינו אורחיה ומצאנו מקור חיוב במשונה ונלמד גם כשאין כוונתו להזיק.